

Johdanto

Lasten kasvun ajatellaan tapahtuvan ihan itsestään. Me aikuiset tarjoamme kuitenkin ne olosuhteet, virikkeet ja tuen, joiden varassa kasvu tapahtuu. Näin ollen voidaan puhua kasvatuksesta, joka perustuu aikuisten arvomaailmaan. Arvoja siirtävän luonteensa vuoksi kasvatuseriaatteiden tulisikin olla hyvin perusteltuja.

Apua arjen kasvatuspulmiin

Tämän kirjan tarkoitus on auttaa kasvattajaa ymmärtämään, miksi lapsi toimii niin kuin toimii ja miten häntä voidaan auttaa eri tilanteissa. Käsittelen internetin avoimilta keskustelupalstoilta poimittujen esimerkkitapausten kautta erilaisia teemoja, joihin esitän rakentavia ratkaisukeinoja lasta leimaamatta tai vanhempia syyllistämättä. Vastataan kirjassa vanhempia ja muita kasvattajia askarruttaviin kysymyksiin esimerkiksi siitä, millaista on lasten manipuloiva käytös ja vanhempien valtapeli.

Tartun kirjassa arjen kasvatuspulmiin vanhempien ja toisaalta myös ammattikasvattajan näkökulmasta siten, että kukin voi lukea kirjaa omiin tarpeisiinsa. Kasvatustilanteisiin ei aina ole saatavilla yhtä sopivaa työkalua, vaan toisinaan on kokeiltava useita vaihtoehtoisia keinoja. Kirjan kysymykset ja vastaukset ovatkin nimenomaan esimerkinomaisia tapauskuvauksia, ja niitä voidaan lähestyä monin eri tavoin.

Kirjan ensimmäisessä osassa esittelen ajatuksiani kasvatuksesta perlinä. Lisäksi käsittelen erilaisia puhetapoja sekä identiteetin rakennuspalikoita. Näissä luvuissa pyrin avaamaan lapsen ja nuoren yksilöllistä kasvua ja sen tukemista yksityiskohtaisissa vuorovaikutustilanteissa

mutta myös laajoissa yhteyksissä. Samalla rohkaisen lukijaa luottamaan omiin kykyihinsä kasvattajana. Tämän jälkeen kirjan toisessa osassa keskitytään erilaisiin haastaviin kasvatustilanteisiin. Käsittely etenee vauva-ajasta ja varhaislapsuudesta leikki-ikäisten ja alakouluikäisten arkeen. Kirjan konsteja voikin soveltaa eri-ikäisten lasten kanssa. Useimmissa tapauksissa peruseriaatteet ja ohjeet toistuvat samanlaisina tapausesimerkeissä olevien lasten iästä riippumatta. Luovuus ja kekseliäisyys auttavat muovaamaan konsteista sellaisia, että ne soveltuvat myös erilaisiin tilanteisiin.

Tämän kirjan tarkoituksena on antaa ratkaisuvaihtoehtoja ja esimerkkejä, miten voidaan toimia erilaisissa haastavissa kasvatustilanteissa kotona, päiväkodissa tai koulussa. Esimerkiksi raivokohtauksiin tukeutuva lapsi voi tuntea itsensä riittämättömäksi puutteellisine keinoinen. Niinpä hän tulistuu entisestään, jos hänelle hermostutaan. Raivoa ei kesytetä raivolla eikä vihaan puututa vihalla, vaan kasvattajan olisi syytä tunnistaa, mistä lapsen kiukunpuuska johtuu, ja puuttua siihen näyttämällä mallia, kuinka toimia oikein. Jos lapselle sanotaan "Ei, se on kiellettyä!" mutta ei anneta mitään sallittua keinoa tilalle, hän ei opi uutta keinoa rangaistuksista huolimatta.

Kirjan tärkein anti on, miten haastaviin kasvatustilanteisiin voidaan puuttua yhteisymmärryksessä ja yksilöiden temperamenttityypit huomioiden. Esitän erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja juuttuvan toiminnan ja levottoman käytöksen korjaamiseen; tartun myös kysymyksiin ujoudesta ja erilaisuudesta. Käsittelen perheitä ja heidän pulmiaan painottaen vahvuuksia ja kannustan kielteisten toimintatapojen sijasta myönteisiin. Pelokkaat, yksinäiset tai aggressiiviset lapset sekä heidän läheisensä saavat kirjasta vinkkejä haasteiden ratkomiseen, samoin esimerkiksi kiusatut ja kiusaajatkin. Pysin tarjoamaan keinoja ja kysymyksiä, joiden avulla pulmia saadaan ratkottua eri tilanteissa, eri tavoin sekä eri-ikäisten lasten kanssa.

Aikuinen ei saa mennä mukaan lapsen raastaviin tunteisiin, koska silloin lapsi ahdistuu entistä enemmän. Jatkuva kielteisyyden kehä puolestaan saa lapsen turhautumaan itseensä ja muihin. Aikuisen olisi myönteisin keinoin autettava lasta murtautumaan ulos häirikön

ahtaasta lokerosta. Jos lapsi ei saa riittävästi myönteistä huomiota tai apua juuttuneeseen toimintaansa, hän toimii häkkiin ajetun villieläimen tavoin. Lapsen toiminta on usein suoraviivaista ja ajattelematonta, koska lapset ovat aikuisia vahvemmin impulssiensa vietävänä. Lapsen itsesäätelytaidot ovat vielä keskeneräisiä, joten lapsi toimii monessa tilanteessa vaistonvaraisesti. Häirikön rooliin päätynyt lapsi voi hakea huomiota negatiivisilla keinoilla, koska ymmärtää vaistonvaraisesti, että on parempi saavuttaa edes kielteistä huomiota kuin olla saamatta lainkaan huomiota osakseen.

Uhmakkuus, tottelemattomuus ja huomionhakuisuus voivat siis olla ymmärrettävissä keinona saada ja ylläpitää huomiota. Ne voivat liittyä myös aiemmin mainittuun taitovajeeseen tai täysin normaaliin kehitykseen kuuluvaan tarpeeseen itsenäistyä ja kokeilla rajoja. Olipa haastavan käytöksen syy mikä hyvänsä, aikuisen tehtävä on puuttua lapsen kielteiseen toimintaan välittömästi näyttämällä mallia, sanoittamalla tunteita ja auttamalla häntä tulkitsemaan sosiaalisia viiheitä ja merkitysvivahteita sekä syy-seuraussuhteita.

Kasvatuksessa on tärkeää myös huomioida, että temperamentti on osa lapselle ominaista käyttäytymistä. Se kuuluu hänen perusolemuksensa. Puheliasta seurapiiripörriäistä ei saa millään keinolla muutettua hiljaiseksi hissukaksi eikä viipyilevää viilipyttyä vilkkaaksi tuhatjalkaiseksi. Merkittävää onkin, että lapsi hyväksytään sellaisena kuin hän on mutta häntä autetaan mahdollisuuksien mukaan vaikeissa tilanteissa.

Monet vanhemmat oppivat kasvatuksen perusasiat käytännön kokemuk-
sista. Kasvattajien ja vanhempien pitää antaa itselleen aikaa oppia tun-
temaan kasvatettavansa. Kehotankin olemaan itselleen armollinen. Pyrin
tässä kirjassa tuomaan esille sitä sanomaa, että vanhemmat ja kasvattajat
voivat myös tehdä inhimillisiä erehdyksiä. Pääasia on, että kasvatettava saa
tuntea olevansa rakastettu ja hänestä pidetään huolta suorituksista riippu-
matta. Joskus täydellistä ratkaisua ei ole olemassakaan. Tärkeintä ei olekaan
pohtia, mihin sudenkuoppaan on pudottu vaan miten päästä yhdessä
eteenpäin. Pääasia on, että keskittyy olennaiseen eli lapsen parhaaseen.

Kasvatuksen kompastuskiviksi muodostuvat usein vanhemman tietämättömyys tai syyllisyydentunteet. Tavoitteeni onkin lisätä tietoa erilaisista perheistä, tavoista ja kasvatuksesta. Jos ymmärrämme paremmin erilaisuutta, temperamentteja ja käyttäytymistapoja, epävarmuus väistyy. Keskustelupalstoilla syyllistämistä lietsotaan aivan liikaa. Syyllistäminen ei auta lasta tai perhettä. Virheet ovat inhimillisiä, ja ne kuuluvat elämään. Lapsi oppii virheistään, mutta niin opimme me aikuisetkin! Ehkäpä tämä kirja toimii rohkaisuna, jotta kukin meistä uskaltaa kokeilla kekseliäästi uudenlaisia konsteja kasvatuksessa virheitä pelkäämättä.

Omat lähtökohtani

Toimin kasvatusneujana Koko Ihminen OK -asiantuntijaosuuskunnassa, joka tarjoaa koulutus-, opetus- ja konsultointipalveluita. Tarjoamani palvelut on suunnattu lapsiperheille arjen kasvatuspulmiin (www.kasvatusnevoja.fi). Koulutukseltani olen kasvatustieteen tohtori. Väitöskirjani käsitteli lapsen ja kasvattajan haasteellista vuorovaikutusta päiväkodissa. Olen aiemmin opettanut erityispedagogiikkaa Tampereen yliopistossa ja toiminut siellä myös varhaiskasvatuksen, peruskoulutuksen ja erityiskasvatuksen hankkeissa. Lisäksi olen ollut mukana Tampereen yliopiston projekteissa, joissa olen perehtynyt monikulttuurisuuteen ja erityisvaikeuksiin. Teoriatiedon lisäksi adoptiolapsemme on tuonut kokemusta vanhemmuudesta ja avannut silmäni sille, että diagnoosiakin tärkeämpää on tunnistaa lapsen ainutkertaisuus ja erityisyys.

Kiinnostuin kasvatuksesta yli 15 vuotta sitten ja lähdin opiskelemaan sitä Tampereen yliopistoon syksyllä 1995. Pro gradu -tutkielmasani vuonna 2000 tutkin seminaarien dialogisuutta yliopisto-opetuksessa. Lisensiaattitutkimukseni vuonna 2002 kohdentui lukiolaisiin, ja väitöskirjatutkimukseni vuonna 2009 käsitteli puolestaan päiväkotien kasvatusvuorovaikutusta. Väitöskirjani aihe syntyi työskennellessäni noin vuoden ajan päiväkodeissa sijaisena.

Opiskelin kasvatustieteen lisäksi sosiaalipsykologiaa pitkänä sivuaineena. Opini sosiaalipsykologiasta, mitä sosiaaliset suhteet, jännitteet ja ryhmien väliset konfliktit merkitsevät lapsille ja aikuisille. Kasvatus- ja kehityspsykologiset näkökulmat alkoivat kiinnostaa minua yhä enemmän, kun ymmärsin, että leikkiessään lapsi käsittelee vaikeita asioita mielikuvitushahmojen kautta. Leikki vahvistaa myös lapsen itseluottamusta.

Väitöskirjatutkimuksessani havaitsin samansuuntaisen ilmiön päiväkodin arjessa. Leikkiin mukaan pääsemiseksi vaaditaan tietynlainen sosiaalinen työkalupakki, joka saattaa monelta lapselta puuttua. He tarvitsevat kasvattajan tukea siinä, miten päästä leikkiin mukaan.

Pureuduin väitöskirjassani erityisesti ristiriitatilanteisiin. Havainnoin yllättäviä tilanteita, joissa lapsi vasta harjoitteli sosiaalisen työkalupakkinsa käyttöä asemoimalla itsensä ja muut eri tavoin eri positiioihin. Nimitin tutkimuksessani positioksi vuorovaikutuksessa otettuja ja annettuja asemoiteja ja paikkoja. Positiot toimivat ikään kuin reagoineina toisen vastaukseen. Vuorovaikutus on neuvottelua siitä, kuka kukin on. Lapset ja nuoret tarvitsevat vaihtoehtoisia positiioita päästäkseen konnan positiosta liittolaiseksi. Aikuisen onkin tarjottava uudenlaisia reagointi- ja positiiovaihtoehtoja, jotka mahdollistavat lapsen yhteistoimijuuden muiden kanssa. Lapsi toimii usein vaistonsa varassa. Hän käyttäytyy silloin primitiivisin keinoin eli puolustautuu purren, potkien, sylkien, raapien, sihisten, sähisten tai ärhennellen. Tämä osoittaa, että lapsi tarvitsee aikuisen neuvoa ja ohjeistusta, ei pelkästään kieltolauseita tai jatkuvaa käskytystä ja komentelua.

Väitöskirjaprojektini aikana työskentelin Tampereen yliopistossa erilaisissa projekteissa erityisesti aineenopettaja- ja lastentarhaopettajakoulutuksessa. Opetin erityispedagogiikan peruskursseja vuosien 2004–2009 aikana ja toimin lukukauden myös varhaiskasvatuksen kandidaatintutkielmien ohjaajana. Tämä syvensi käsitystäni siitä, mitä on olla erityistarpeinen lapsi.

Erityispedagogiikan arvokkain viesti tulee kiteytettynä Pilviltä, 8-vuotiaalta tytöltä, jolla on Downin oireyhtymä: ”*Me ei olla erilaisia, muut on vaan vähän tavallisempia!*” (Opettaja-tv 7.11.2011). Pilvin kommentti kuvastaa sitä, että olemme kaikki yksilöitä, jotka toimivat eri tavoin eri tilanteissa. Joillakin korostuu jokin piirre enemmän

kuin toisilla, jolloin se voi haitata osallistumista toimintaan tai opetukseen. Mikäli lasta ei osata tukea oikealla tavalla, hän turhautuu ja pahimmillaan hänet eristetään muista ikätovereistaan. Kaikki lapset toivovat pääsevänsä osalliseksi siihen, mitä muutkin kaverit tekevät päiväkodissa tai koulussa. Kaikilla lapsilla on luonnostaan halua oppia uusia asioita, mutta jotkut tarvitsevat eriasteista apua oppimiseensa.

Vuonna 2007 olin mukana toteuttamassa varhaiskasvatuksen Vikuroivat varsat – kiemurtelevat kirjaimet -hanketta, jossa pohdittiin pienten lasten äidinkielen taitojen oppimista. Kyseessä oli Tampereen yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tuottama ja opetusministeriön rahoittama täydennyskoulutushanke opettajaharjoittelua ohjaaville lastentarhanopettajille. Hankkeen ansiosta oivalsin, että kieli on ajattelun väline. Kaikille lapsille puheen ymmärtäminen tai tuottaminen ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys. Uuden asian oppiminen vaikeutuu, jos lapsi ei ymmärrä, mitä hänelle sanotaan. Monimutkaiset lauserakenteet ja moniosaiset ohjeet voivatkin hankaloittaa merkittävästi sekä muistamista että oppimista.

Oppimisen vaikeus voi näkyä ulospäin ongelmakäyttäytymisenä, mikäli lapsi unohtaa jatkuvasti, mitä häneltä vaaditaan tai odotetaan. On sekä lapselle että aikuiselle turhauttavaa, jos lapsi ei täytä niitä vaatimuksia tai odotuksia, jotka häneen kohdistuvat. Alle kouluikäisten lasten on vaikea selittää syytä käyttäytymiseensä tai unohteluunsa, jolloin aikuisen on autettava lasta jatkuvien miksi-kysymysten sijaan. Tilanteiden ei tarvitse kärjistyä riidaksi, jos aikuinen ymmärtää tärkeän tehtävänsä lapsen kasvun tukena.

Lukuvuonna 2009–2010 osallistuin tutkimusavustajana opetusministeriön rahoittamaan valtakunnalliseen tutkimushankkeeseen, jossa perehdyttiin peruskoululaisten hyvinvointiin ja vuorovaikutukseen. Tässä koulututkimushankkeessa tein yksityiskohtaisia havainnoiteja pilottikouluissa ja varsinaisessa tutkimuskoulussa. Koska tutkimus oli valtakunnallinen, sain varsin monipuolisen kuvan peruskoulun arjesta sekä oppilaiden että opettajien näkökulmasta.

Esimerkiksi välitunneilla havaitsin, että välituntivalvojan silmän välttäässä alkoi usein tappelu, johon näytti liittyvän sanattomana sääntönä se, ettei kiusaamisesta saanut vasikoida kenellekään, jotta ei olisi joutunut itsekin kiusatuksi. Opettajat toki yrittävät parhaansa mukaan

huomioida sekä kiusaamistilanteita ja oppilaiden yksilöllisiä tarpeita, mutta koulun kiireisessä arjessa ja isoissa ryhmissä se on usein vaikeaa. Saman havainnon tein väitöskirjatutkimuksessani päiväkodeissa, joissa yhteisymmärrystä näyttivät niin ikään vaikeuttavan jatkuva kiire, isot ryhmät ja vaihtuva henkilökunta.

Vuoden 2011 alkupuolella perustin osuuskunnan kautta kasvatustalan yrityksen, jossa toimin kasvatusneuvojana. Vastaanotolleni tulevat perheet ovat itse aktiivisesti ratkomassa haastavia kasvatustilanteita. Pidän vanhempien osallistumista erityisen merkittävänä seikkana, sillä on tärkeää, että vanhempi saa kasvattajana onnistumisen kokemuksia. Luennointimatkojeni ansiosta pysyn ajan tasalla siitä, mikä kulloinkin kasvatuksessa yleisesti askarruttaa. Monia perheitä ja kasvatustyöntekijöitä kiinnostaa erityisesti se, miten he itse voivat vaikuttaa lasten ja nuorten hyvinvointiin sekä tukea identiteetin kehitystä.

Kirja on suunnattu kaikille kasvatuksesta kiinnostuneille, alalla työskenteleville ja pienten lasten vanhemmille, ja se avaa uusia näkökulmia arjessa ilmeneviin tavallisiin ja erityisiin kasvatuksen haasteisiin. Toivon kirjan olevan käytännöllinen apuväline niin lapsiperheiden kasvatustyössä kuin kasvatus- ja terveysaloilla työskentelevien ammatillisen osaamisen ylläpitämisessä ja toimivan myös yhdistävänä tekijänä kotien ja päivähoiton kasvatuskumppanuudessa. Yhteinen kieli ja selkeästi sanoitettut periaatteet takaavat kasvatuksen johdonmukaisuuden lasta ymmärtävässä hengessä.

Kirjaa voidaan käyttää ammattikorkeakouluissa tai yliopistoissa vaikkapa opettajankoulutuksen tai varhaiskasvatuksen aloilla. Kehotan vanhempia ja ammattikasvattajia etsimään tästä kirjasta rohkaisua omille valinnoilleen. Kirjan tarkoitus on tarjota kullekin perheelle ja kasvattajalle aineksia tehdä luovia löytöjä omassa kasvatusympäristössään ja kokea onnistumisen elämyksiä arjen kasvatustyössä.